

**«ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՑՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԱԼՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆՆԻՐՆ ԱՐՑԱԽԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԱՎԵՏԻՔ ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՅԱՆ

Սահմանադրականության ձևավորման, հաստատման և զարգացման հիմնախնդիրները վերջին ժամանակներում առանձնակի հրատապություն և կարևորություն են ձեռք բերել ինչպես արտերկրում, այնպես էլ Հայաստանի և Արցախի Հանրապետություններում: Այդ մասին են վկայում ինչպես արտասահմանյան երկրներում, այնպես էլ հայկական երկու հանրապետություններում խնդրո առարկա թեմայով գիտաժողովներն ու խորհրդաժողովները¹:

Որպես միջազգային հանրության կողմից դեռևս դե յուրե չճանաչված, սակայն պետության բոլոր ատրիբուտներով օժտված երկիր՝ Արցախի Հանրապետությունում սահմանադրականության հիմնախնդիրն առավել քան արդիական է և գիտական խոր հետազոտության կարիք ունի, քանի որ արդեն 12 տարի է, ինչ Արցախի Հանրապետությունում գործում է Սահմանադրությունը (2016 թ.-ից՝ նոր *Սահմանադրությունը*), և օրախնդիր է նրա նորմերի կենսագործումը պետական քաղաքականության մեջ ու հասարակական կյանքում, սակայն պարզ չէ այն հարցի պատասխանը, թե սահմանադրականությունն ինչ վիճակում է՝ ձևավորման, կայացման, թե՞ ...: Եվ քանի որ սահմանադրականության հաստատման առաջին ու կարևոր փուլը համարում ենք ընկալումը, մենք կանդրադառնանք այդ հասկացության ընկալելիության հիմնախնդրին:

Սույն հետազոտությամբ մենք խնդիր ենք դրել անդրադառնալ հետևյալ 3 կարևոր հարցադրումներին.

1. ինչպե՞ս է ընկալվում «սահմանադրականություն» հասկացությունն արցախյան իրավական իրականությունում,
2. որո՞նք են այն նախադրյալներն ու քայլերը, որոնց շնորհիվ սահմանադրականության մասին հնարավոր կլինի խոսել գործնականում,
3. ի՞նչ նշանակություն կարող է ունենալ սահմանադրականության հաստատումը երկրի ապագայի համար, մանավանդ այն դեռևս չի ճանաչել միջազգային հանրությունը:

¹ Տե՛ս «Հայ սահմանադրականության զարգացման արդի հիմնախնդիրները», գիտաժողով, 16-17.04.2010 թ., ք. Ստեփանակերտ, «Սահմանադրական դատարանի որոշումների իրավական դերն ու նշանակությունը երկրում սահմանադրականության ամրապնդման գործում», խորհրդաժողով, 6-8.10.2011 թ., ք. Երևան, «Նոր հազարամյակի սահմանադրականությունը», խորհրդաժողով, 31.10-01.11.2018 թ., ք. Երևան, «Սահմանադրականության արդի մարտահրավերները», գիտաժողով, 16.11.2018 թ., ք. Երևան:

Այսպես, առաջին հարցի պատասխանը գտնելու նպատակով մենք 50 պրակտիկ իրավաբանների, Արցախի պետական և «Մեսրոպ Մաշտոց» համալսարանների մագիստրանտների շրջանում անցկացրել ենք սոցիոլոգիական հարցում՝ ստանալու համար հետևյալ հարցերի պատասխանները.

1. Ծանոթ եք արդյոք «սահմանադրականություն» հասկացությանը:

2. Ըստ Ձեզ՝ ի՞նչ է սահմանադրականությունը (տալ բնորոշումը):

Հարցվողներից 19-ը կամ 38 %-ը նշել է, որ ծանոթ է կամ լսել է սահմանադրականության մասին, իսկ մնացած 62 %-ը նշել է, որ «ծանոթ չէ կամ առաջին անգամ է լսում»: Ջարմանալին այն է, որ հարցին բացասական պատասխան տվածների մեջ կան նաև պրակտիկ իրավաբաններ, որոնք իրենց գործունեության ընթացքում պետք է որ առնչված լինեին այդ հասկացությանը: Սա նշանակում է, որ ոչ բոլորն են հետաքրքրվում իրավագիտության վերջին զարգացումներով կամ ակտիվ քննարկվող իրողություններով: Սա վկայում է նաև նրանց մասնագիտական անտարբերության և ինքնակատարելագործվելու մոտիվացիայի բացակայության մասին:

Ի դեպ, մագիստրատուրայի գրեթե բոլոր ուսանողները նշել են, որ ուսումնառության ժամանակ երբևէ չեն քննարկվել սահմանադրականությանը վերաբերող հարցեր, մինչդեռ շատ կցանկանային, որ դասախոսները իրենց պարբերաբար հաղորդակից դարձնեին իրավագիտության ոլորտում առկա նորամուծություններին ու հիմնախնդիրներին:

Առաջին հարցին դրական պատասխան տվածները ներկայացրել են իրենց տեսակետները կամ պատկերացումները սահմանադրականության վերաբերյալ: Ստորև ներկայացվում են դրանցից մի քանիսը, որոնք առավել հետաքրքիր են և ուշադրության արժանի:

1. Սահմանադրականությունը Սահմանադրության գործողության հետ կապված երևույթ, ընթացակարգ է:

2. Սահմանադրականությունը կրում է էվոլյուցիոն բնույթ, բովանդակում է տարրեր, որոնք վերաբերում են քաղաքացիական հասարակության զարգացմանը:

3. Սահմանադրականությունն նշանակում է Սահմանադրությամբ ամրագրված արժեքներով փաստացի ապրելու, դրանք կիրառելու ապրելակերպ, կենսաձև:

4. Սահմանադրականությունն արտահայտվում է Սահմանադրությամբ ամրագրված նորմերի կիրառմամբ:

5. Սահմանադրականությունը տվյալ պետության Սահմանադրությամբ ամրագրված նորմերի ու արժեքների ընկալումն է հասարակության կողմից, այդ արժեքների կիրառությունը կյանքում, պետական իշխանության մարմինների համապատասխան կամքի դրսևորումը ամրագրված նորմ-արժեքների կիրառման և ապահովման գործում:

Չնայած տրված պատասխանների բովանդակային ոչ լիարժեքությանը, այնուամենայնիվ դրանց վերլուծությունից հանգում ենք այն եզ-

րակացության, որ հարցվողներն ընդհանուր առմամբ համամիտ են մեր տեսակետին, որը շարադրելուց առաջ փորձենք ներկայացնել քննարկվող հարցի վերաբերյալ գիտական գրականության մեջ առկա հիմնական պատկերացումները:

Սահմանադրականության հիմնախնդրին անդրադարձել են ինչպես արևմտյան մասնագետներ Գ. Ռասսելը, Ա. Շայոն, ռուս իրավագետներ Վ. Կաբիշևը, Ի. Կրավեցը, Վ. Կրուսսը, Օ. Կուտաֆինը, Տ. Պրյախինան, Ի.Ստեպանովը և ուրիշներ, այնպես էլ հայ սահմանադրագետներ Գ. Հարությունյանը, Ա. Հարությունյանը, տնտեսագետներ Հ. Սարգսյանը, Ռ. Գևորգյանը և այլք:

«Սահմանադրականություն» հասկացության համար իրավագիտությունն առաջին հերթին պարտական է ամերիկյան իրավաքաղաքական մտքին, սակայն այն անուշադրության չի մատնվել նաև Եվրոպայում, թեպետ սկզբնական շրջանում հատուկ չի կարևորվել: Բանն այն է, որ «ինչպես եվրոպական հեղափոխականների, այնպես էլ ժողովրդի համար ժողովրդավարությունն ավելի կարևոր էր թվում, քան սահմանադրականությունը»²: Ավելին, որոշ հեղինակներ կարծում են, որ թեև ժողովրդավարությունն ու սահմանադրականությունն ունեն հիմնարար նմանություններ, այնուհանդերձ այդ երկու տեսությունները խիստ տարբերվում են³:

Հունգարացի պրոֆեսոր Անդրաշ Շայոյի պնդմամբ՝ սահմանադրականությունը պետական իշխանության սահմանափակումն է հանուն հասարակական անդորրի⁴: Իսկ Գ. Ռասսելի կարծիքով՝ սահմանադրականությունը կամ իրավունքի գերակայության սկզբունքը ենթադրում է պետության ղեկավարների, պետական մարմինների իշխանական լիազորությունների սահմանափակում և դրանց իրացում սահմանված ընթացակարգերի օգտագործմամբ⁵:

Վ. Կաբիշևի և Տ. Պրյախինայի տեսակետի համաձայն՝ «սահմանադրականության հիմնական արժեքները ձևավորվում են որպես այնպիսի սկզբունքներ, ինչպիսիք են մարդու իրավունքների առաջնահերթությունը, ժողովրդաիշխանությունը, իշխանությունների բաժանումը, ֆեդերալիզմը, իրավունքի գերակայությունը»⁶: Ռուս մեկ այլ մասնագետի կարծիքով՝ «մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքներն ու

² **Wiktor Osiatynski**. Constitutionalism, Democracy, Constitutional Culture // Miroslaw Wyrzykowski. Constitutional Cultures, Warsaw: Institute of Public Affairs, 2000, p. 151.

³ Տե՛ս **Walter F. Murphy**. Constitutions, Constitutionalism, and Democracy // Constitutionalism and democracy: transitions in the contemporary world, edited by Douglas Greenberg, Stanley N. Katz, Melanie Beth Oliviero, and Steven C. Wheatley, New York, Oxford University Press, 1993, էջ 5:

⁴ Տե՛ս **Шайо А.** Самоограничение власти (краткий курс конституционализма). М., 1999, էջ 20:

⁵ Տե՛ս **Рассел Г.** Конституционализм: опыт Америки и других стран // <http://www.infousa.ru/government/dmpaper2.htm>

⁶ **Кабышев В., Пряхина Т.** Теоретические проблемы российского конституционализма // "Вестник Саратовской государственной академии права", 1995, № 2, с. 33-39.

ազատությունները միայն այն դեպքում կդառնան ռուսական սահմանադրականության կարևոր բաղադրիչ ու տիրապետող չափանիշ, երբ դրանք ոչ միայն սահմանադրորեն ճանաչվեն և հռչակվեն, այլև հռչակված սահմանադրական արժեքներին և սկզբունքներին համապատասխան իրապես կիրառվեն և պաշտպանվեն պետության կողմից»⁷:

Հայ սահմանադրագետ Ա. Հարությունյանի կարծիքով՝ սահմանադրականության միասնական համակարգ ասելով հասկանում ենք պետության և քաղաքացիական հասարակության ենթարկվելը իրավական նորմերին և իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը: Ընդ որում, սահմանադրականությունը՝ որպես կամայականության սահմանափակման պահանջ, կարող է իրականացվել միայն զսպումների և հակակշիռների պայմաններում, այսինքն՝ երբ իշխանության թևերը հավասարակշռում են մեկը մյուսին, և ոչ թե գերակշռում է մեկը կամ մյուսը⁸:

Պրոֆեսոր Վ. Չիրկինը բավականին հետաքրքիր մոտեցում է դրսևորում 21-րդ դարի սահմանադրականության նկատմամբ՝ այն ներկայացնելով որպես հասարակական-քաղաքական շարժում, տեսություն, դոկտրին և պրակտիկա⁹: Կարծում ենք, որ սահմանադրականության վերը նշված տեսական ըմբռնումները ինչպես առանձին-առանձին, այնպես էլ միասնական ձևով գոյության իրավունք ունեն, սակայն մենք ավելի կարևորում ենք պրակտիկ իրողությունը:

Այսպիսով, ներկայացված հեղինակների տեսակետներից յուրաքանչյուրը բովանդակում է շատ կարևոր մտքեր ու մոտեցումներ, որոնք ընդունելի են մեզ համար, սակայն կարծում ենք, որ առավել ընդունելի է պրոֆեսոր Գագիկ Հարությունյանի առաջարկած այն բնորոշումը, որ «սահմանադրականությունը» հասարակական համաձայնությամբ սահմանված ժողովրդավարական ու իրավական վարքագծի հիմնարար կանոնների առկայությունն է, դրանց որպես ապրող իրողության գոյությունը հանրային կյանքում, յուրաքանչյուր անհատի քաղաքացիական վարքագծում, պետաիշխանական լիազորությունների իրականացման գործընթացում: Ընդ որում, ըստ հեղինակի՝ խնդիրը ոչ թե Սահմանադրությունը պարզապես կիրառելն է, այլ այն որպես սոցիալական համակարգ ձևավորելը, որում Սահմանադրությունն իրացնում է այդ համակարգի յուրաքանչյուր բջիջ՝ որպես դրա գոյության կենսակերպ¹⁰:

Հետաքրքրական է, որ սահմանադրականությունը վերջին ժամա-

⁷ Плотникова И. Признание, соблюдение и защита прав и свобод человека – основополагающий принцип российского конституционализма // "Вестник Саратовской государственной юридической академии", 2017, № 4 (117), с. 51.

⁸ Տե՛ս Արությունյան Ա. Грамматика свободы (проблемы постсоветского реализма). Ер.: «АРТ», 2007, էջ 78-99:

⁹ Տե՛ս Չիրկին В. Базовые ценности конституционализма в XXI в. // "Современный конституционализм: Теория, доктрина и практика": Сб. науч. тр., М., 2013, էջ 16:

¹⁰ Տե՛ս Գ. Հարությունյան, Հայ սահմանադրականության զարգացման հիմնախնդիրները, Ձեկուցում Մտեփանակերտում հրավիրված միջազգային խորհրդաժողովում, 17. 04. 2010 թ. /URL: http://concourt.am/armenian/structure/president/articles/karabakh_april_2010.pdf/, Գիմելու ամսաթիվը՝ 29.11.2018 թ.:

նակներում սկսել են ուսումնասիրել նաև տնտեսագիտության դիրքերից, որտեղ առաջարկվում է սահմանադրականության չափման նոր մեթոդաբանություն¹¹: Ընդ որում, որպես սահմանադրականության մակարդակի բնութագրիչներ են առաջարկվում ժողովրդավարության և ինստիտուցիոնալ զարգացման գործոնները, մարդկային զարգացման ցուցանիշը, քաղաքական կայունությունը, աղքատության մակարդակը և Ջինի գործակիցը¹²:

Անդրադառնալով երկրորդ հարցին՝ նշենք, որ համամիտ ենք այն հեղինակների մոտեցմանը, որ սահմանադրականության հաստատման համար Սահմանադրությունը կարևոր, բայց ոչ պարտադիր ու միակ պայմանն է:

Սահմանադրության նորմերի իրագործմամբ երկրում սահմանադրականության հաստատման առաջին քայլերից է Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված օրինականության սկզբունքը, ըստ որի՝ «Պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն ու պաշտոնատար անձինք իրավասու են կատարելու միայն այնպիսի գործողություններ, որոնց համար լիազորված են Սահմանադրությամբ կամ օրենքներով»:

Եթե պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմինների և պաշտոնատար անձանց համար առկա է սահմանադրական իրավակարգավորում, ապա նույնը չենք կարող ասել քաղաքացիների վերաբերյալ, քանի որ ԼՂՀ 2006 թ. Սահմանադրության 55-րդ հոդվածի 1-ին մասով սահմանված՝ **«Յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է պահպանել Սահմանադրությունը և օրենքները, հարգել այլոց արժանապատվությունը, իրավունքներն ու ազատությունները»** դրույթը բացակայում է նոր Սահմանադրության մեջ:

Հաջորդ կարևոր քայլը, ինչպես արդեն նշեցինք, այն է, որ «սահմանադրականություն» հասկացությունը պետք է գիտակցվի և ճիշտ ընկալվի հասարակության կողմից, մտնի մարդկանց կենցաղ և լինի ապրելակերպ: Այս նպատակով անհրաժեշտ ենք համարում դրա համակողմանի քննարկումն ու հանրայնացումն ինչպես իրավաբանների և քաղաքագետների, այնպես էլ տնտեսագետների կողմից:

¹¹ Տե՛ս **Գ. Հարությունյան, Հ. Մարգարյան, Ռ. Գևորգյան**, Սահմանադրականություն. ինստիտուտների ընկալումը և երկրների բարեկեցությունը, Եր., 2018, էջ 208, **Գ. Հարությունյան, Հ. Մարգարյան, Ռ. Գևորգյան**, Սահմանադրականություն. ախտորոշման, մշտադիտարկման և կառավարման խնդիրներ, Եր., 2017, էջ 139, **Կ. Խաչատրյան**, Սահմանադրականության մակարդակը որպես պետության կայացածության գրավական // «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Սոցիոլոգիա, Տնտեսագիտություն», 2017, № 3 (24), էջ 19-28, **Ժ. Մխիթարյան**, Սահմանադրականության գնահատման տնտեսագիտամաթեմատիկական մեթոդները, տնտես. թեկն. գիտ. աստիճանի հայցման ատենախոս. սեղմագիր, Եր., 2016:

¹² Տե՛ս «Ի՞նչ անել. Հայաստանի տնտեսության զարգացման արդի հիմնախնդիրները և ռազմավարական ուղղությունները», գիտագործնական խորհրդաժողով, Եր., 2018, էջ 12:

Սահմանադրականության ձևավորման և հաստատման համար խիստ կարևոր է բարձրացնել հիմնարար սահմանադրական արժեքների և սկզբունքների վերաբերյալ հանրության իրազեկվածության աստիճանը: Որքան էլ որ առաջին հայացքից պարզունակ կամ տարօրինակ թվա, բայց եթե իրավաբանները գրեթե ծանոթ չեն այդ հասկացության էությանն ու նշանակությանը, ապա ինչպես կարող ենք երկրում հաստատել սահմանադրականություն. ենթագիտակցորեն, ինքնաբերաբար կամ անտեղյակությամբ սահմանադրականություն հնարավոր չէ հաստատել:

Այս համատեքստում կարևոր քայլերից մեկը պետք է լինի բնակչության իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացումը: Ասենք, որ 2016 թ. հոկտեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին Արցախի Հանրապետության 35 դպրոցների 475 աշակերտների շրջանում հարցաթերթերի միջոցով անցկացվել է սոցիոլոգիական հարցում՝ նպատակ ունենալով բացահայտել ավագ դասարանների աշակերտների իրավագիտակցության մակարդակը, առկա խնդիրների վերհանման միջոցով նախանշել այն բարձրացնելու հիմնական ուղիները: Նմանատիպ սոցհարցում իրականացրել ենք նաև 239 երիտասարդների շրջանում: Արդյունքները ցույց են տալիս, որ թե՛ աշակերտների, թե՛ երիտասարդների շրջանում իրավագիտակցության մակարդակը թեև միջինից փոքր-ինչ բարձր է, սակայն առկա է իրավական որոշակի ժխտողականություն, որն արտահայտվում է, օրինակ, ճանապարհային երթևեկության կանոնները չպահպանելու կամ դրանք դիտավորյալ խախտելու ձևերով: Ինքնին հասկանալի է, որ նման ոչ իրավաչափ վարքագիծ դրսևորելու պարագայում դժվար է խոսել սահմանադրականության հաստատման մասին:

Այս ամենի հաշվառմամբ մենք առաջարկում ենք որոշակի մեխանիզմներ, ինչպես նաև մշակվել է «**Արցախի Հանրապետության քաղաքացիների իրավական իրազեկվածության, իրավական գրագիտության և իրավագիտակցության մակարդակի բարձրացման**» հայեցակարգ¹³, որը կառավարությունում ընդունվելու և հետևողականորեն կիրառվելու դեպքում որոշակի նպաստ կբերի սահմանադրականության հաստատմանը:

Հաշվի առնելով Հայաստանի Հանրապետության փորձը՝ կարևոր ենք համարում Արցախի Հանրապետությունում մշակել և ընդունել «Իրավական անվտանգության հայեցակարգ», որի իրականացումն ապահովող միջոցառումների հետևողական իրագործման ճանապարհով կլուծվեն այն հիմնախնդիրները, որոնք խանգարում են սահմանադրականության հաստատմանը: Մինչդեռ վերջինս ցանկացած երկրի, առավել ևս միջազգայնորեն չճանաչված Արցախի Հանրապետությո-

¹³ Տե՛ս Ավ. Հարությունյան, Ս. Պետիկյան, Լ. Քարխուդարյան, Իրավագիտակցության հիմնախնդիրն Արցախի Հանրապետության հանրակրթական և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում, Ստեփանակերտ, 2018, էջ 111-127:

յան համար ունի կենսական նշանակություն, քանզի, ինչպես իրավա-
ցիորեն նշում է պրոֆեսոր Գ. Հարությունյանը, յուրաքանչյուր «երկրի
իրավական անվտանգության թիվ մեկ ներքին սպառնալիքը սահմա-
նադրականության դեֆիցիտն է»¹⁴:

Թեև Արցախի Հանրապետության երկու սահմանադրություններն
էլ ընդունվել են հանրաքվեների միջոցով, ժողովրդական համաձայ-
նությամբ, սակայն դրա նորմերի հետևողական ու հստակ իրագործ-
ման համար, ցավոք, չկա մասնագիտացված կառույց, որը կարող է
Սահմանադրության պահպանման շրջանակներում երկրում իրակա-
նացնել սահմանադրականության մշտադիտարկում: Նման դեր կարող
է ստանձնել նախագահի աշխատակազմը կամ նախագահին առընթեր
կառույցը, քանի որ Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության
94 հոդվածի 1-ին մասով սահմանված է. **«Հանրապետության նախա-
գահը Արցախի Հանրապետության ինքնիշխանության, անկախության,
տարածքային ամբողջականության և անվտանգության երաշխավորն
է»: Ի դեպ՝ գրեթե նույնն ենք կարդում նաև պաշտոնի ստանձման ժա-
մանակ նախագահի տված երդման տեքստում՝ «անվերապահորեն կա-
տարել Սահմանադրության պահանջները՝ հարգել մարդու և քաղաքա-
ցու իրավունքներն ու ազատությունները»:** Սա ըստ էության նաև հա-
վաստումն է այն բանի, որ, լինելով պետության գլուխը և գործադիր իշ-
խանության ղեկավարը, նախագահն իր տված երդմամբ հաստատում է
անվերապահորեն կատարել երկրի Հիմնական օրենքի պահանջները
(կառավարման նախագահական մոդելի պայմաններում, երբ նախա-
գահն առաջին դեմքն է, նրա դրսևորած վարքագիծն օրինակելի կարող
է լինել ինչպես մյուս պետական մարմինների, այնպես էլ քաղաքացինե-
րի համար):

Արցախի Հանրապետության Սահմանադրության 140 հոդվածի 2-
րդ մասի համաձայն՝ «Գերագույն դատարանը իրականացնում է սահ-
մանադրական արդարադատություն՝ ապահովելով Սահմանադրությա-
ն գերակայությունը»: Բացի այդ, 114-րդ հոդվածում նախատեսված է
այն սուբյեկտների շրջանակը, որոնք կարող են դիմել Գերագույն դա-
տարան, և այն հարցերը, որոնք Գերագույն դատարանը կարող է
քննության առնել համապատասխան դիմումի առկայության դեպքում:
Այս առումով մեծ է նաև Գերագույն դատարանի դերակատարությունը,
քանի որ սահմանադրական արդարադատության շրջանակներում
սահմանադրական արժեքների իրացմամբ ձևավորվում է դատական
սահմանադրականություն, որը Ն. Բոնդարի բնորոշմամբ՝ «սահմա-
նադրական-դատական պրակտիկայում, հասարակության և պետությա-
ն մեջ սահմանադրական արժեքների նյութականացումն է, Սահմա-

¹⁴ Գ. Հարությունյան, Երկրի իրավական անվտանգության երաշխավորումը
որպես սահմանադրական ժողովրդավարության հաստատման կարևոր գրավական,
<http://www.concourt.am/>:

նադրության գերակայության պահանջների, նրա անմիջական գործողության իրական մարմնավորումը կյանքում»¹⁵:

Հաշվի առնելով այն փաստը, որ Սահմանադրությամբ սահմանված սուբյեկտներն իրավական ակտերի սահմանադրականության հարցերով գրեթե չեն դիմում Գերագույն դատարան, և վերջինս համապատասխան գործեր չի քննում, կարելի է եզրակացնել, որ Արցախի Հանրապետությունում սահմանադրական արդարադատության գործունակությունը ցածր մակարդակի վրա է, և հնարավոր չէ գնահատել դրա արդյունավետությունը սահմանադրականության հաստատման գործում:

Անդրադառնալով երրորդ հարցին՝ հարկ է նշել, որ Արցախի Հանրապետությունում սահմանադրականության հաստատումը խոչընդոտող հանգամանքները կարելի է բաժանել 2 խմբի՝ ներքին և արտաքին:

Եթե ներքին խոչընդոտներ են իրավագիտակցության և Հիմնական օրենքի իրացման ոչ բարձր աստիճանը, ապա որպես արտաքին հանգամանքներ հանդես են գալիս երկրի չճանաչվածությամբ պայմանավորված մի շարք խնդիրներ:

- Ճիշտ է, Արցախի Հանրապետությունը միջազգային պարտավորություններ չունի, սակայն միակողմանիորեն միացել է մի շարք միջազգային կոնվենցիաների և հռչակագրերի: Կարծում ենք, որ միջազգային պայմանագրերի լիիրավ կողմ չլինելը խոչընդոտում է պաշտոնապես կապեր հաստատելու, ավելի սերտ շփումներ ունենալու զարգացող և զարգացած երկրների հետ, ինչպես նաև այդ երկրների առաջավոր փորձը ներդնելու սեփական երկրում:

- Հաջորդը միջազգային հիմնադրամներից տրամադրվող արտոնյալ վարկերից և դրամաշնորհներից օգտվելու հնարավորության բացակայությունն է, մինչդեռ հակառակ պարագայում այն կարող է նպաստել ինչպես քաղաքացիական հասարակության, այնպես էլ տնտեսության զարգացմանը: Մենք, իհարկե, նկատի չունենք այն դեպքերը, երբ տրամադրվող գումարների դիմաց կազմաքանդիչ գործունեություն է իրականացվում: Արցախի Հանրապետության թիվ 1 խնդիրը եղել և մնում է անվտանգության ապահովումը, որը շահարկման կամ սակարկման ենթակա չէ:

- Խնդիրներից մեկն էլ այն է, որ Արցախի Հանրապետության քաղաքացին չի կարող դիմել միջազգային արդարադատական մարմիններ, որպեսզի իրացնի իր սահմանադրական իրավունքները և այլն:

Այսպիսով, ամփոփելով վերոշարադրյալը՝ կարող ենք արձանագրել հետևյալը. ցանկացած գործընթացի, տվյալ պարագայում՝ Արցախի Հանրապետությունում սահմանադրականության հաստատման առաջին քայլը դրա ընկալումն է, այն էլ՝ ճիշտ ընկալումը, որին պետք է հա-

¹⁵ **Бондарь Н.** Российский судебный конституционализм: введение в методологию исследования. М., 2012. Серия «Библиотека судебного конституционализма». Вып. 1, с. 74.

ջորդեն Սահմանադրությամբ ամրագրված արժեքներն ու սկզբունքները իրացնելու կամքն ու քաղաքականությունը: Այստեղ տեղին ենք համարում ներկայացնել սահմանադրական արժեքանության վերաբերյալ մեր մշակած սահմանումը, որն անմիջականորեն կապ ունի սահմանադրականության հետ: Այսպես, «**սահմանադրական արժեքանությունը գիտաճյուղ է, որը կոչված է բացահայտելու Սահմանադրության (կամ սահմանադրական օրենքների) մեջ բովանդակվող արժեքները և սահմանելու օրենսդրության մեջ ամրագրման ճանապարհով դրանք իրավակիրառական պրակտիկայում իրացնելու, մարդկանց կենսակերպի անքակտելի մասը դարձնելու կառուցակարգերը, ինչպես նաև այդ արժեքների իրացման միջոցով երկրում սահմանադրականությունն հաստատելու ուղիները: Առավել լայն ընկալմամբ՝ սահմանադրական արժեքանությունը գիտաճյուղ է սահմանադրականության մասին**»¹⁶:

Սահմանադրականության հաստատման գրավականն են իրացման նախադրյալներ ունեցող կամ իրացված սահմանադրական այն արժեքները, որոնց մեջ առաջին տեղում մարդն է որպես բարձրագույն արժեք և նրա արժանապատվությունը: Անշուշտ, պետությունն այդ արժեքի պահպանման գործում մեծ պատասխանատվություն է կրում, սակայն առաջին հերթին մարդը ինքը պետք է արժևորի իրեն, գիտակցի իր բարձրագույն արժեք լինելը և սեփական իրավաչափ վարքագծով պետությանը և մյուս քաղաքացիներին ստիպի հարգել իր արժեքը:

Այն դեպքում, երբ հասարակությունը Սահմանադրությունն ընկալում է որպես արժեհամակարգ, առանց որի կենսագործման հնարավոր չէ ապահովել երկրի կայուն զարգացումը, քաղաքացիների բարեկեցիկ ու երջանիկ կյանքը, սահմանադրականության հաստատումը երկրում դառնում է ավելի գիտակցված, պահանջված ու հեշտ իրացվելի: Իսկ այն պարագայում, երբ Սահմանադրությունը կամ նրա առանձին դրույթներ հասարակությունն ընկալում է որպես հոչակագրային բնույթ ունեցող, և իրականում էլ դրանք այդպիսին են կամ գրեթե այդպիսին են, ապա սահմանադրականության հաստատման առումով կարող ենք ունենալ լրջագույն խնդիրներ: Այդպիսի իրավիճակ կարող է ի հայտ գալ նաև այն դեպքում, երբ սահմանադրական արժեքները կտրված են իրականությունից, դրանց իրացման համար պատասխանատու անձանց մեջ բացակայում են Սահմանադրությամբ ապրելու կամքն ու գիտակցությունը, ինչպես նաև մեծ է Սահմանադրությամբ հոչակված արժեքների և իրականության միջև ընկած տարածությունը:

Մեր խորին համոզմամբ, եթե Սահմանադրությունը կամ նրա առանձին դրույթներ հնարավոր է ներմուծել այլ երկրներից, ապա սահմանադրականությունը երբեք ներմուծման կամ արտահանման ենթա-

¹⁶ Ավ. Հարությունյան, Լեոնային Ղարաբաղի (Արցախի) Հանրապետության Սահմանադրության արժեքանական առանձնահատկությունները և սահմանադրականության հետագա զարգացման հիմնախնդիրները, Եր., 2016, էջ 32:

կա չէ, քանի որ այս դեպքում գործ ունենք Սահմանադրության նորմերի իրացման գործընթացի հետ, որը յուրաքանչյուր երկրում տարբեր կերպ է դրսևորվում՝ կախված երկրի զարգացման աստիճանից, սահմանադրական մշակույթից, ավանդույթներից, սովորույթներից և այլն:

Արցախի Հանրապետության գոյության առաջին իսկ օրվանից երկիրը հռչակվել է ժողովրդավարական ու իրավական, և զգալի աշխատանք է կատարվել ինչպես ներքին պահանջմունքները բավարարելու, այնպես էլ միջազգային հանրության շրջանում որպես ժողովրդավարական ու իրավական պետություն ներկայանալու համար: Կարծում ենք, որ երկրում սահմանադրականության հաստատումը լրացուցիչ խթան կդառնա ինչպես երկրի հեղինակության բարձրացման, այնպես էլ ապագայում միջազգային ճանաչման գործում:

Բանալի բառեր - *Արցախի Հանրապետություն, Սահմանադրություն, սահմանադրական արժեք, սահմանադրական արժեքանություն*

АВЕТИК АРУТЮНЯН – Проблема восприятия понятия «конституционализм» в Республике Арцах. – В статье рассмотрено, как воспринимается конституционализм в Арцахе – государстве, пока ещё не признанном де-юре международным сообществом, однако обладающим всеми государственными атрибутами. Делается вывод, что установление конституционализма станет дополнительным стимулом как для повышения репутации новообразованной республики, так и для её грядущего международного признания.

Ключевые слова: *Республика Арцах, Конституция, конституционализм, конституционная аксиология*

AVETIK HARUTYUNYAN – The Problem of Perception of the Concept «Constitutionalism» in the Republic of Artsakh. – The article presents the problem of the perception of constitutionalism in the Republic of Artsakh, which has not been de jure recognized by the international community yet, but has all the attributes of the state. In the end, it is substantiated that the establishment of constitutionalism in the country will be an additional incentive both to enhance the country's reputation and, in the future, for international recognition.

Key words: *Republic of Artsakh, Constitution, constitutional axiology*